

4:582.28

591

72

зенти:

д-р біол. наук, проф. *О. Б. Столяр*
(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)
д-р біол. наук, проф. *В. Д. Бовт*
(Запорізький національний університет)

*Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського національного університету
імені Івана Франка (протокол №35/12 від 28 грудня 2011 р.)*

Антоняк Г. Л., Калинець-Мамчур З. І., Дудка І. О., Бабич Н. О., Панас Н. Є.

Екологія грибів : монографія. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. –
628 с. – (Серія «Біологічні Студії»). – Бібліогр. : с. 455–627.

ISBN 978-966-613-752-7 (серія)

ISBN 978-617-10-0050-6

У книзі проаналізовані результати сучасних наукових досліджень у галузі екології грибів – представників древнього царства живої природи, широко розповсюджених у біосфері. Подано відомості щодо екологічних особливостей поширення грибів, їхнього стосунку до абіотичних чинників і взаємозв'язків з іншими компонентами біоти. Особлива увага приділена аналізу екологічних функцій грибів у природних екосистемах, їхній ролі в мікробних ценозах ґрунту та фітосфери, функціональне значення цих організмів як партнерів мікоризних і лишайникових асоціацій, симбіонтів безхребетних і хребетних тварин. Проаналізовано фітопатологічний аспект взаємовідносин грибів з рослинами, роль грибів як збудників хвороб людини і тварин. Розглянуто перспективність практичного застосування грибів і продуктів їхнього метаболізму в медицині, фармакології, біотехнології, рослинництві та інших сферах діяльності людини.

Книга буде корисною науковцям і студентам, які вивчають екологічні проблеми мікології, та іншим зацікавленим читачам.

УДК 574:582.28

ББК 28.591

ISBN 978-966-613-752-7 (серія)

ISBN 978-617-10-0050-6

© Антоняк Г. Л.,
Калинець-Мамчур З. І., Дудка І. О.,
Бабич Н. О., Панас Н. Є., 2013
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2013

ЗМІСТ

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ.....	8
ВСТУП.....	9
Розділ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРИБІВ І ЇХНІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ З ІНШИМИ ОРГАНІЗМАМИ.....	11
1.1. Таксономічне положення та морфофункціональні особливості грибів.....	11
1.2. Екологічні медіатори взаємовідносин грибів із іншими організмами.....	15
1.3. Загальна характеристика екологічних зв'язків грибів із іншими організмами.....	17
1.4. Роль продуктів метаболізму у взаємовідносинах грибів із іншими організмами.....	21
Розділ 2. ГРИБИ ТА БАКТЕРІЇ.....	27
2.1. Асоціативні взаємовідносини грибів з бактеріями.....	30
2.1.1. Асоціація грибів із нітрогенфіксувальними бактеріями.....	30
2.1.2. Взаємодія мікоризних грибів із бактеріями.....	32
2.1.3. Інші випадки асоціативних взаємовідносин між грибами і бактеріями.....	41
2.2. Антагоністичні взаємовідносини грибів із бактеріями.....	42
2.2.1. Загальна характеристика антагоністичних взаємовідносин між мікроорганізмами.....	42
2.2.2. Антагонізм серед грибів і бактерій у ґрунті.....	45
2.2.3. Бактерії та гриби як чинники біологічного контролю грибів-збудників хвороб рослин.....	54
2.2.4. Пригнічення росту афлатоксिनогенних грибів у програмах біологічного контролю.....	59
2.3. Утворення біоплівки під час взаємодії грибів і бактерій у ґрунті та інших середовищах.....	60
Розділ 3. ГРИБИ ТА РОСЛИНИ.....	69
3.1. Коренева зона рослини як середовище життя грибів та інших мікроорганізмів.....	70
3.1.1. Роль корневих виділень у формуванні середовища життя мікроорганізмів ризосфери.....	72
3.1.2. Гриби-мешканці ризосфери та ризоплани.....	79

3.2.	Вплив компонентів корневих виділень на взаємодію рослини з грибами ризосфери.....	82
3.2.1.	Роль флавоноїдів у взаємодіях кореневої системи рослин із грибами та іншими мікроорганізмами.....	83
3.2.2.	Вплив фенолкарбонових кислот на взаємовідносини рослини з грибами та іншими мікроорганізмами ризосфери.....	86
3.2.3.	Вплив компонентів корневих виділень на формування мікоризного симбіозу.....	88
3.2.4.	Роль компонентів корневих виділень у захисті рослин від патогенних грибів та інших мікроорганізмів.....	91
3.2.4.1.	Фітоалексини флавоноїдної структури.....	92
3.2.4.2.	Протимікробна дія танінів і роль цих речовин у селекції ґрунтових мікроорганізмів.....	96
3.2.4.3.	Протимікробна дія інших компонентів корневих виділень рослин.....	104
3.2.4.4.	Фітоантиципіни.....	110
3.3.	Вплив грибів ризосфери на кореневу систему рослин.....	113
3.3.1.	Вплив грибів на надходження мінеральних елементів до клітин кореня рослини.....	114
3.3.2.	Роль грибів у надходженні біологічно активних речовин у ризосферу.....	117
3.4.	Гриби на поверхні листків та інших наземних органів рослин.....	120
3.4.1.	Поняття філосфери та епіфітних мікроорганізмів.....	120
3.4.2.	Епіфільні гриби та інші організми поверхні листка.....	123
3.4.3.	Динаміка чисельності та видового складу епіфітної мікобіоти залежно від дії біологічних і екологічних чинників.....	126
3.4.4.	Взаємодії між епіфільними мікроорганізмами і рослиною.....	129
3.4.5.	Екологічне та практичне значення епіфітних грибів.....	132
3.5.	Гриби-ендофіти.....	135
3.5.1.	Різні типи симбіозу між рослинами та ендоефітними грибами.....	136
3.5.2.	Гриби-ендофіти листя трав'янистих рослин.....	137
3.5.3.	Колонізація листя деревних тропічних рослин грибами-ендофітами.....	139
3.5.4.	Роль ендоефітних грибів у захисті рослин від комах-шкідників.....	142
3.6.	Мікориза як форма мутуалістичної асоціації грибів із вищими рослинами.....	145
3.6.1.	Особливості й типи мікоризних асоціацій.....	145
3.6.2.	Ектомікориза.....	149

3.6.3.	Арбускулярна мікориза.....	152
3.6.3.1.	Особливості формування та основні стадії арбускулярної мікоризи.....	152
3.6.3.2.	Вплив на життєдіяльність рослин і екологічне значення арбускулярної мікоризи.....	158
3.6.4.	Ерикоїдна мікориза.....	161
3.6.5.	Арбутоїдна мікориза.....	168
3.6.5.1.	Розвиток, структура і функції арбутоїдної мікоризи.....	170
3.6.6.	Монотропоїдна мікориза.....	173
3.6.7.	Мікориза рослин родини Орхідних (Orchidaceae).....	176
3.6.8.	Ектендомікориза.....	184
3.7.	Лишайниковий симбіоз.....	187
3.8.	Гриби-фітопатогени.....	204
3.8.1.	Морфологічно-функціональні особливості фітопатогенних грибів.....	205
3.8.2.	Основні групи фітопатогенних грибів.....	210
3.8.3.	Метаболічна відповідь рослин на дію грибів-патогенів.....	215
3.9.	Деякі хвороби рослин, зумовлені впливом фітопатогенних грибів.....	218
3.9.1.	Гнилизна кореня і стебла та збудники цих захворювань.....	218
3.9.2.	Плямистість.....	222
3.9.3.	В'янення рослин (вілт).....	228
3.9.4.	Голландська хвороба В'язових (Ulmaceae).....	229
3.9.5.	Фузаріоз колоса.....	230
3.9.6.	Фітофтороз.....	231
3.9.7.	Фітотоксини грибів.....	234
3.9.8.	Застосування біопрепаратів грибного походження для біологічного захисту рослин від фітопатогенів.....	239
3.10.	Гриби-деструктори рослинних решток в екосистемах.....	241
3.10.1.	Вуглеводні компоненти рослин і їхнє розкладання за участю грибів.....	241
3.10.1.1.	Розкладання целюлози.....	241
3.10.1.2.	Геміцелюлози та їхня біодеградація.....	246
3.10.1.3.	Пектини та їхнє розкладання.....	259
3.10.1.4.	Лігнін і його розщеплення за участю грибів.....	266
3.10.1.5.	Розщеплення танінів.....	272
3.10.2.	Дереворуйнівні (ксилотрофні) гриби і грибоподібні організми.....	274
3.10.3.	Розкладання решток деревних рослин у природних екосистемах.....	279
3.10.4.	Сапротрофи лісової підстилки.....	285

розділ 4. ГРИБИ ТА БЕЗХРЕБЕТНІ ТВАРИНИ	291
4.1. Взаємозв'язки між грибами та членистоногими	291
4.1.1. Взаємовідносини грибів із мурахами-листокорізами.....	294
4.1.2. Ентомопатогенні гриби.....	299
4.2. Нематофагові гриби-хижаки	300
4.3. Інші види екологічних зв'язків між грибами та безхребетними	303
4.4. Екологічні взаємовідносини грибоподібних організмів із безхребетними тваринами	305

розділ 5. ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ГРИБІВ ІЗ ХРЕБЕТНИМИ ТВАРИНАМИ ТА ЛЮДИНОЮ

5.1. Гриби-симбіонти та збудники хвороб хребетних тварин і людини	308
5.2. Біологічно активні речовини грибів.....	320
5.2.1. Гриби-продуценти антибіотиків. Загальна характеристика дії антибіотиків	324
5.2.2. Основні види антибіотиків, які синтезують гриби	326
5.3. Грибні токсини, які шкідливо впливають на тварин і людину (мікотоксини).....	331
5.3.1. Загальна характеристика мікотоксинів та їх надходження в організм тварин і людини	331
5.3.2. Мікотоксикози та мікози.....	333
5.3.3. Афлатоксини: біологічні ефекти й механізми впливу на організм тварин і людини	337
5.3.3.1. Джерела отруєння організму тварин і людини афлатоксинами.....	337
5.3.3.2. Токсичні ефекти афлатоксинів	340
5.3.3.3. Структура та властивості афлатоксинів	342
5.3.4. Токсини грибів роду <i>Fusarium</i>	344
5.3.4.1. Фумонізени	344
5.3.4.2. Трихотецени.....	345
5.3.4.3. Алергенна дія токсинів грибів роду <i>Fusarium</i>	347
5.3.5. Токсини клавіцепсу пурпурового (<i>Claviceps purpurea</i>) – ергоалкалоїди	347
5.3.5.1. Життєвий цикл клавіцепсу та біологічні ефекти гриба	347
5.3.5.2. Структура ергоалкалоїдів	349
5.3.5.3. Застосування ергоалкалоїдів у медицині	352
5.3.6. Охратоксини	353
5.3.7. Запобігання розповсюдженню токсиногенних грибів і мікотоксинів	356

5.4. Токсичні компоненти грибів-макроміцетів	360
5.4.1. Протоплазмові отрути	360
5.4.1.1. Аматоксини	360
5.4.1.2. Гіромітрин	362
5.4.1.3. Ореланін	364
5.4.2. Нейротоксини	364
5.4.2.1. Мускарин.....	364
5.4.2.2. Іботенова кислота і її похідні	365
5.4.2.3. Псилоцин і псилоцибін.....	367

Розділ 6. ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ГРИБІВ У ПРИРОДІ.....

6.1. Еколого-географічні особливості розповсюдження ґрунтових грибів.....	370
6.2. Розповсюдження ґрунтових мікроміцетів.....	372
6.3. Зональність у розповсюдженні грибів-макроміцетів.....	378
6.4. Еколого-адаптаційні особливості грибів	380
6.4.1. Адаптація грибів до умов навколишнього середовища	380
6.4.2. Гриби та грибоподібні організми напівпустель і пустель.....	392
6.4.3. Гриби та грибоподібні організми арктичної й альпійської тундр	397
6.5. Гриби водних екосистем.....	408

ВИСНОВКИ

КОЛЬОРОВИЙ ДОДАТОК

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК.....

і життєва стратегія грибів та їхніх взаємозв'язків із іншими компонентами біоти. Тому морфофункціональні особливості грибів та спільно-біологічні механізми взаємодії із іншими організмами, включно з людиною, є предметом численних досліджень.

Нині відомо, що гриби – це унікальна група еукариотних гетеротрофних організмів, відмінних від інших представників біоти морфологічними характеристиками, особливостями метаболізму і життєвих функцій, високим адаптаційним потенціалом і різноманітністю життєвих форм. Завдяки цим ознакам вони заселяють різні середовища життя, займаючи різноманітні екологічні ніші, часто недоступні для інших організмів. У складі біоти ґрунтової, наземної і водної екосистем, в процесі еволюції уможливили від час первинної появи гриби виконують численні екологічні функції: беруть участь у трофічних ланцюгах і редуції органічних решток, в освоенні екологічних, непродуктивних